

Hannes Böhringer

Na kérem!
Kotányi Attiláról

„Kéne pár órát csevegнем Veled!” E csevegések során Attila számára nem létezett tér és idő, egészen addig, amíg meg nem éhezett. Ám az evés alatt is tovább folytatódott. És nem tudta megérteni, hogy végül elfáradtam. Ő még talpon maradt és feljegyezte kartotékcédulákra gondolatainkat. Ő vezette a kurzust és bármikor képes volt elmondani, hol is tartunk.

A beszélgetések fontos részét képezték átfogó tevékenységének, a „szétnézésnek”, azaz annak, hogy egyetlen szeglet se maradjon ki; teljes legyen a körkép. *Tout azimut*. Figyelni minden égtájra. Ez volt de Gaulle tábornok atomfegyverzeti doktrínája, amit Attila előszeretettel idézett. Ez a szétnézés ellenőrző megfigyeléseket kívánt, ezért volt szükség a csevegés óráira.

Körülnézek. Hol vagyok? Hol élünk? A kérdésekre adott válasz arról a lelkiállapotról árulkodik, ahogy élünk. A valóság nem objektív, a valóság konstrukció, fikció. Mennyire konzisztens ez az illúzió? Mennyi belső ellentmondást kell retusálnia? A fikció költészet. A világ, amiben élünk, költészet, művészet, semmi egyéb. „Költőien lakozik az ember.” (Hölderlin)

1975-ben doktoráltam az egyetemen és rögtön elkezdtem szemináriumokat tartani a düsseldorfi Művészeti Főiskolán. Így ismerkedtem meg Kotányi Attilával, aki már hosszabb ideje tanított ott. Bejött az egyik szemináriumomra, megszólított és meghívott magához. Ettől kezdve hetente egyszer találkoztunk, vacsoráztunk és beszélgettünk. Négy év múlva Berlinbe költöztem. De ott is, és később Budapesten, törekedtünk arra, hogy évente legalább egyszer pár napra lássuk egymást és beszélgessünk.

„Kéne pár órát csevegнем Veled!” – írta Attila 1995-ben Budapestről. Mindig hiányolta az olyan embereket, akikkel eszmét cserélhetett. Nem volt egy egyszerű beszélgetőpartner: fárasztó, háborgó és domináns volt. Uralta a helyzetet és sokat beszélt.

Attila csodálta a rámenősöket. Hasonlóan ahhoz, ahogy engem behálózott és megnyert magának, mindig megpróbált azokhoz az emberekhez eljutni, akik érdekelték. A kezébe került a szituacionisták egy folyóirat-száma, és felkerekedett, hogy meglátogassa e banda főnökét. Berlinben egyszer rávett, hogy hívjam meg ebédre egy neki tetsző könyv – a „Buddha, Berlin-Wilmersdorf” – szerzőjét; alkalmi sikertelenségek nem szegték kedvét.

Személyekhez hasonlóan eleven helyek és intézmények után is állandóan kutatott. Így nem sokkal Düsseldorfba érkezése után kapcsolatot talált az ottani Művészeti Főiskolával, és így ismertetett meg Heidi Paris-szal és Peter Genthével, a berlini Merve Kiadó szerkesztőivel, akiket éppoly kevésbé ismert, mint én. De a könyveikre nálamnál sokkal előbb felfigyelt.

Attila nem hitt az egalitárius társadalomban. Ő egy arisztokratikus világban élt. A demokratikus társadalmak csak elleplezik az uralkodó hierarchiákat. Jobb társaságba bebocsátást az ember nem finomkodva, hanem egy párbaj, harckészség és bevetés révén kap. Így módon számára egyáltalán nem volt kizárt eljutni egészen a legfelsőbb szintre, az építészet, a tudomány, a művészet vagy a politika élvonalába.

A társadalmi hierarchiát keresztezi és egyúttal fenntartja egy másik, a szellem arisztokráciája. Nélküle minden társadalom önnön stupiditásától menne tönkre. Ezért dicsérte Attila a régi társadalmakat, amelyekben a költőknek és gondolkodóknak nem kellett pénzt keresniük, hanem szükség esetén a gazdagok és hatalmasok hívták meg és tartották ki őket. Mivel azonban tudta, hogy ez ma már nincs érvényben, gondosan ügyelt csekély javaira.

A szellem mint elevenség, mozgalmasság, élénkség, frissesség, könnyűség, összefoglaló kiélezés, a nehézkesség, körülményesség, fontoskodás, akadémizmus hiányaként mutatkozik meg. Hol fú a szellem? Ezek a helyek vonzották Attilát. Itt talált rá olyan személyekre, akiket

kedvesen megkönyékezhettek. A szellem azonban mindenekelőtt az eleven szó a beszélgetések áramában. Ám a szellem komolyságot kíván: elég a szellemes cseveléből, körülményeskedésből és okoskodásból. Most minden szó számít és mégis eleven és könnyű kell legyen. A csevegés órái.

Akkoriban az avantgárd-fogalom történetével foglalkoztam. Ez a katonai terminus a Francia forradalom és a napoleoni háborúk során válik metaforikussá. A katonai előőrsből, melynek élén az avantgárd vágat, világtörténelmi haladás lesz, s ennek élén a művészek hivatottak felvonulni. Aztán bonyolódik a helyzet. A művészet történetének is a haladás történetévé, szabadságmozgalommá és a kifejezési eszközök folytonos forradalmasításává kell válnia. A világtörténelem és a művészet immanens haladásának összekapcsolásával túlterhelődik az avantgárd figurája. Korszak-fogalommá válik, egyjelentésűvé a klasszikus modernnel, az ún. avantgárd-mozgalmak időszakával. Az újnak, az innovációnak a haladás terminusába rejtett fogalma kimerül.

A Második világháború után a művészet avantgárd-metaforájának kritikája fölerősödik, és ez a hatvanas években az avantgárd végének állítására vezet. Ezzel az avantgárd figurája a történetfilozófia és haladásfogalmának végét tükrözi. A modern historizálódik, és a jelen eltávolodott tőle, posztmodernként ismerszik föl. – Az avantgárd-metaforának ezt a történetét hirdettem meg a düsseldorfi Művészeti Főiskola szemináriumára; meg is írtam és odaadtam Attilának elolvasásra. Azt mondta: letörted a hegyét.

Attila sokat olvasott, de a könyveket szinte sosem olvasta elejétől végig. Lassan és figyelmesen olvasta az egyes fejezeteket és bekezdéseket, sok megjegyzéssel, aláhúzással és beillesztett cédulával látva el őket. Ezt szondázásnak nevezte. Ami elégnek bizonyult. Ezek a szondázások gyakran képezték beszélgetéseink kiindulópontját. Tanulmányaimat és könyveimet Attila, ha egyáltalán hozzáfogott, nem valami jókedvvel olvasta. A velem való beszélgetések érdekelték. Fontosabbak voltak, mint a publikációk.

Letörted a hegyét. Ezzel Attila azt akarta mondani: Azzal, hogy az avantgárdot historizáld és történelmi fejleményeket bíralsz, a benne fölvetett probléma, az újdonság és kicsattanó elevenség nincs megoldva. A szellemnek pont ezt a hegyét törted le. Akár elől vagy hátul vonulunk, akár van vagy nincs tekintélyünk, szegények vagy gazdagok vagyunk, „szellemi emberekként” mi vagyunk az avantgárd, és felelősséget vállalunk e világ állapotáért, tanuskodnunk kell róla. Ezek a csevegő-óráink. Szolidaritás a saját *saeculummal*, szolidaritás a tömeggyilkosaival! E világ nagyszerűségéért vagy borzalmáért, közös költeményünkért intellektuálisan, nem morálisan viselünk felelősséget.

Attila sokáig nem mondta el, hogy a hatvanas évek elején a Szituacionista Internacionálé tagja volt. Felfedezte folyóiratukat, meglátogatta Guy Debord-t, igénybe vette és így a száműzetés elszigeteltségét feltörte. Ez még egyszer megint avantgárd volt: manifesztumok, programok, nemzetközi banda-tagság, kizárások a pártból. Rövid idő múltán Attila megint kívül volt. „*Gangland*” – egy szituacionista írás címe – akár a legszorosabb baráti körben.

A szituacionisták dogmáktól mentes marxizmusa éppúgy hathatott Attilára, mint művészi impulzusaik. A szituacionisták a világtörténelmi haladással elkerülhetetlenül együtt járó elnyomorodást nem iparosodásként, hanem városiasodásként vizsgálták. Attila építészetet és várostervezést tanult. A föld elvárosiasítása, a városok hatalmas agglomerációkká történő szétépülése, kormányozhatatlansága és ennek közepette a költői élet követelménye megmaradt Attila fő témájának.

A városok szituacionista pszichogeográfiája nála megint kozmológiává válik. Hol élnek az emberek: egy hátsó udvarban vagy egy égitesten? A szituacionista sodródás (*dérive*) szemrevételezéssé válik: áramló figyelem, beszélgetés, amely éppoly komolyan figyelembe veszi a személyes, családi vonatkozásokat, mint a napi politikát, a világtörténelmet, a művészetet és filozófiát, és könnyű léptekkel szökell egyikről a másikra, anélkül, hogy utat vesztené. A szituacionizmus nem volt komoly, de éppenséggel könnyű sem. Attila csevegő óráiban mindket-

tő együtt volt, mint egy informális tea-szertartáson: „Minden fontosat délután a tea mellett beszéltünk meg.” Így foglalta össze Attila a göttingeni fizikusok kutatásait.

A történetfilozófia történetében az avantgárd-metafóra felmerülése a cselekvés, a tett felé fordulást jelzi. A filozófusok türelmetlenné válnak. A nagy átalakulás, a forradalom, az eljövendő események túl sokat váratnak magukra. Elő kell mozdítani őket. Ezért a szituacionisták késői avantgárdistákként olyan szituációkat akartak kialakítani, amelyekben az ínségben élő városlakók öntevékenysége önnön felszabadításukkal jár. Az avantgárd feladata eljövendő, előrelátható események provokálása. Ezzel szemben a csevegő óráknak a kölcsönös bizalom biztosította légkörében az együttes megismerés kedvező pillanatának lehetőségfeltételeit kellett megteremteniük.

Attila újra és újra dicsérettel illette Karl Marx álláspontját aktivista elvtársaival szemben arról, hogy az elkerülhetetlenül bekövetkező világforradalmat nem lehet megcsinálni. Be kell várni; fel kell ismerni jeleit és készülni kell lenni a bekövetkeztére. Ez a kitartó megfigyelésben várakozás, ami nem merevedik bele az összpontosításba, hanem eleven marad a szétnevezés során, olykor egy mélyen megnyugtató „Na kérem!”-be torkollt. Nem megmondtuk, Hannes? Most derül ki. *Voilà*. Itt láthatod. Előállt. Most megkapták, amit akartak. És a számla meg fog érkezni. Biztos lehetsz benne. A világtörténelem a világ ítélőszéke. (Schiller, Hegel)

Egyszerre bírálni a társadalom spektakulumát és mégsem akarni elszakadni tőle, ez nem tud jó lenni. Ez Attila leszámolása Guy Debord-ral, aki elutasította a nyílt beszélgetést vele, kizárta a szituacionisták közül, és végül öngyilkos lett. Na kérem! *Voilà!* - mondja Attila a *Van-e médiumkritika, amely nem öngyilkos?* című előadásában. „*Voilà*, íme a hulla!”

Az emberiség egész történetére kifeszített történelemfilozófia, ezt a felvilágosodásfilozófiai haladáselméletből, mitologikus világkorszakolásból és biblikus eszkatológiából álló hibridet a beszélgetésre élezi ki. A beszélgetés az idő teljessége, a történelem vége. Az idő mint tartam nem egyéb mint illúzió. Múlt és jövő csak a jelen különböző módusai. A beszélgetés a mondott szó közvetlen jelenébe gyűjti egybe az időt. *Apocalypse now*. A történetfilozófia dialogikus nyelvfilozófiává sűrűsödik.

A kinyilatkoztatás nem majd valamikor az idők végén lesz, hanem itt és most van. Ehhez a drámai komolysághoz hozzá kellett szoknom. Semminemű gyengítő relativizálás, hanem kiélezés, semmi elnapolás, halasztás, sokkal inkább pillanatszerűség, körkörös tekintetbevétel, a tárgyak transzparenciája a megvilágító erejű szó által.

Beszélgetéseink témája, visszatekintve ez pontosabban látszik számomra, mint akkor: e világ alkonya és a Mennyei Birodalom kezdete, a jelen idejének borzalma és fensége, a leromlott világ és a mennyei Jeruzsálem, a Föld mint ragyogó égítést és az atomszennyes infernóba merült, halott bolygó. Milyen közel vannak egymáshoz! Szinte semmi különbség, más nézet, más leírás, és az elpusztíthatatlan szépség előáll, mint egy virág, amely a betonlapok fűgái között nyílik.

A beszélgetések feladványa abban állt, hogy célba vegyük a világ rettenetét és az optikán végzett apró javítással egyenesbe hozzuk; a tönkrement, depravált dolgokat rendbetegyük és helyreállítsuk. *Apokatasztázisz panton*. Mindennek helyreállítása az idők végezetén. „Íme újjá teszek mindent” (Jel 21,5) – hallja János, a bibliai apokalipszis szerzője a hang mondatát. A beszélgetések arra szolgáltak, hogy a történésekből kihallható legyen ez a hang.

Az új az avantgárd éle. A 19. századi történetfilozófusok a még rendelkezésre nem álló újat csak haladásként tudták felfogni, világtörténelmi eseményként, és ennek oltalmaként találtak rá az avantgárdra. És Te letöröd az avantgárd hegyét, ahelyett hogy ezt a kincset más formába mentened, a beszélgetés oltalmába! „Ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben...” (Mt 18,20), idézte gyakran a Bibliából Attila. De mit jelent itt az én, azaz Jézus nevében? Annak nevében, aki Róma helytartója előtt áll, és azt mondja: „az én országom nem evilágról való” (Ján 18, 36). A szellem országa ez, amely radikális távolságot kíván, eloldó-

dást mindentől, amire vagy akire az ember fixálódott. Tisztánlátás és emelkedettség – nagy távolság révén.

Számunkra az apokalipszis lovasai a 20. század diktatúrái voltak. Az új embert akarták megteremteni, egy barbár régimódi avantgárdot az utánuk következő individuális opciók és szelekciók libertárius konzumvilága számára. A borzalmak kis adagokban nem oly feltűnőek. És még a nemzetiszocializmus sem a nyers erőn alapult, idézte Attila mindegyre Hitlert, hanem a rábeszélésen, a beszéden, az élő szó technikai szimulációján: hangszóró, néprádió, tömegmédiák. A telefónia és az internet uralmát Attila az apokaliptikus fenyegetés legújabb formájának tekintette, nem kevésbé borzalmasnak, mint a fasizmust és a kommunizmust.

Óvott attól, hogy Hitlert, Sztálint vagy Pol Potot bolondnak vagy örültnek tartsák. Letőri példázatos létük hegyét az, aki patológiusan vagy morális leértékeli őket, ha valaki szellemileg nem veszi őket komolyan. Mi volt esetükben az, ami példázatosan kisiklott? És mindegyre a kérdés: Hogyan válhatott a lenini avantgárd, ez a szinte szerzetesi káderpárt bünözők bandájává? *Gangland* van mindenütt. Hogyan óvható meg ettől a beszélgetés?

Az ördög nem alszik. Tehát figyelni! Attila „hang-adókról” szóló előadása egy gonosz-tetről szóló zen-történettel végződik, aminek egy kis ördög a tette, akire rövid ideig nem figyelnek. Az ördög a figyelmetlenség. És máris pokoli a helyzet. Akkor már nem csak kicsit, hanem alapjában romlanak el a dolgok. Na kérem! Beütött. Nem figyeltünk. Nem megmondtam?

A körülnézés sakkban tartja a kis ördögöket és ellenőrzi, hogy a nagyok, Leviatán és Behemót kötelékei tartanak-e még. Ám a borzalmakra és félresiklásokra irányuló figyelmezés mellett utalásokat tett a világ fenségességére. Attila mindig körülvette magát látható jelekkel, hogy a szellem nyomai, az elevenség és frissesség ne pusztán üres szavak legyenek: virágokkal, amelyeket sétáiról hozott, fotókat gyerekarcokról, a világmindenségről, a Kék Bolygóról, kalligráfiákat, költeményeket.

Még a divatos is a szellem elevenségét mutatja. Attila ezért teljességgel megbocsáthatatlannak tartotta azt, hogy nem néztem körül rendszeresen az aktuális filozófiai újdságok táján, a könyvekben, amelyekről mindenki beszélt. Ezeket egyenesen kerültem. Ő azonban szondázásokat végzett, és házi feladatul adta könyveket. Érdekelte a véleményem. Nem riadt vissza a bestsellerektől és a tanácsadó könyvektől, és filozófiailag komolyan vette őket. Teljesen szellem híján nem váltottak volna ki érdeklődést. Valaminek kellett lennie bennük. Ezt az ember nem hagyhatta ki büntetlenül. Így Attila kényszerített arra, hogy Peter Sloterdijk *Du sollst dein Leben ändern!* című könyvét legalább megiszondázzam. Hogyan kerülhetné ki ezzel a címmel és ilyen rezonancia mellett? Ráadásul olyan, mindkettőnk által nagyra becsült szerzőkre hivatkozik, mint Arnold Gehlen, Pierre Hadot és Eugen Rosenstock-Huessy.

Nos rendben. Beszéljünk erről a könyvről! Hétszáz oldalon keresztül azt az állítást fejti ki, hogy az ember gyakorló lény, hogy gyakorlással akar túljutni magán – aha, Nietzsche! Talán Sloterdijk Platón-kritikájával kellett volna kezdenem, és rámutatnom arra, hogy Platón feltűnően ritkán használja a gyakorlás (aszkezisz, aszkeon = gyakorolni) kifejezést, a legkevésbé a filozófiára. Lévén, hogy a filozófia számára nem gyakorlás alapszik, hanem felszíkrazva, hirtelen jön létre (7. levél 341 d).

Ezt Attila gyorsan leírta volna. Szívesen használta föl akadémiai ismereteimet, aztán a maga részéről Hui-k'ait idézte volna: „Az Úthoz nem vezet út.” (*Zutritt nur durch die Wand / Belépés csak a falon keresztül*, Heidelberg 1977). Tehát megint csak semmi gyakorlás. Ennek ellenére a gyakorlás egyáltalán nem hiábavaló, hiszen Szókratész és tanítványai is gyakorolták magukat a gyakran eredménytelen beszélgetés türelmében. De mi a lehetséges gyakorlatok között a legalapvetőbb? Távolságot teremteni, distanciákat létesíteni – ez volt Attila kapcsolódása Nietzschéhez –; távolságot, hogy összezzúzzuk a világot, ezt az állandó gyakorlással és megszokással megújított tévképzetet, ezt a rossz költészetet, amelyben berendezkedtünk, és amiben meghatározzuk magunkat, gondokba merülünk és megbolondulunk. A megszakítás-

nak ez a gyakorlata volt Attila számára a sábat, amit egy közösség a hétköznapijai közé illesztett, szigorú tétlenség, Jáhvéval ülni az asztalnál békében és hamisítatlan teremtését, a világ fenségességét ünnepelni és élvezni.

De Attila, hogyan tudod megakadályozni, hogy ne Sloterdijkkel együtt Kaliforniában landolj, a nyugati csúcsteljesítmény társadalmában, amely mindenféle spirituális meditációval, sporttal, testkultúrával és napfénnel törekszik teljesítménye további növelésre? – Itt azt kockáztattam volna, hogy Attila felemeli a hangját. De talán visszafogta volna haragját és vészjósló nyugalommal azt kérdezte volna: Hogy érted ezt Hannes? – Ezzel azt akarom mondani: Te nem vagy hithű zsidó, se zen-buddhista vagy indián. Sloterdijkkel ellentétben Te nem veted el a metafizikával együtt azt, amit eltorzított, eltárgyasított formában akart megragadni: a szellem elevenségét. Az önmagunkon való túljutás számodra a gnosztikusnak mint Übermenschnek a példaképként való elismerését jelenti. A gnosztikus azonban a különböző vallások fölé helyezi magát, és csak olyan mitológikus képződményeknek tekinti őket, amelyekben mindig ugyanolyan mag rejlik, és szellemi emberként ki akarod azt hámozni.

Nálad mindig erről az alapmozdulatról van szó, hogy távolságot teremts a gond, az illúziók, a félelem és banditizmus közösségre generált világától, hogy szétszakítsd világméretű hálójuk kötelékét és úgy érezd magad, mint hal a vízben. De gyengíted a vallások erejét, ha csak a szellem mesésen fantasztikus leplének tekinted őket könnyűségét, elevenségét és frissességét óvatlanul a teljesítménytársadalom funkcionalizmusának teszed ki. A végén még kiderül, hogy csak tusfürdő és dezodor reklámfilmjének forgatásában vettél részt. – Attila ennek ellene vetné: Nem egy talk-showban beszélünk, kedvesem! Tökéletesen elegendő, ha mi ketten itt és most megértjük és értesítjük egymást. A mi sábatunk ez a köztünk itt folyó beszélgetés.

A vallás témája köztünk vita tárgya volt. Én nem gondolom, hogy az ember a vallások felhőin át föl tudna jutni a szellem örökké tiszta és kék egéhez. Számomra egyre inkább úgy tűnik, hogy a vallások alkotta történetek képezik érzékelésünk és gondolkodásunk horizontját. Ezek a határaink. Az én szememben Attila egy szellemi embereknek való logosz-vallást követett. Itt megint csak fölmerülnek az avantgárd nehézségei: ha ennek a logosz-vallásnak a szűk körön kívülre is sugározni kell, akkor hogyan tud félreérthetetlenül hatékony lenni? Az „óvodáskereszténységgel” szemben megfogalmazott kritikái ellenére Attila képes beszéde biblikus meghatározottságú volt. Kiegészítő gondolkodása pedig eszkatológikus. A vallás témája miatt hagyta, hogy a szituacionisták exkommunikálják.

Abban egyet tudtunk érteni, hogy pusztán a gyakorlás nem vezet semmire, hacsak nem történik valami. A gyakorlás úrrá lesz egy eseményen, elgondolkodik fölötte, meditálja. Beszélgetéseink ilyen gyakorlás, már-már rítus volt. De ha úgy gondoltuk, hogy továbbjutunk egy lépéssel, mélyebb belátást nyertünk, az volt a benyomásunk, hogy megesett, egy esemény, egy felszikrázás volt. A gyakorlás művészete abban áll, hogy hagyunk egy rést az esemény lehetőségének. Úgy vélem, Attila így értelmezte azt, amit sábatnak nevezett.

A gyakorlás talán nem egyéb, mint türelmes kivárása annak, hogy valami történjék; valami remélt, várt, amitől tartottunk vagy váratlan. *Voilà*, mondhatná Attila mindkét esetben. Nemde tisztában voltunk vele, Hannes, hogy sokkal súlyosabb lesz annál, amitől tartani lehetett? Vagy pedig: Nemde tudtuk, hogy elkápráztatott bolondokként meredünk a rettenetre és feledjük, hogy közben a romolhatatlanul ragyogó fenségesség vesz körül bennünket? Azt hiszem mélységesen elégedett volt, ha mindkettő talált.

Mit értett Attila szelleme? A történelem végét, világvégét, végkorszaki eseményeket, amelyek véget vetnek a lepusztult világnak. Szigorúan véve minden eseménnyel véget ér egy világ, és egy másik kezdődik. Szellemi emberek azok, akik érzékelik ezt. Látszólag megmarad e világ, látszólag a történet folyik tovább. Valójában azonban, nagyban és kicsiben is minden pillanatban felbomlik. Ebből ered a borzalom és fenséges egyidejűsége. Az emberek, akik érzik ezt, szenvednek és ujjonganak. Ám a vég komolyságával frissesség és

könnyűség jelenik meg: az új. Egy műtárgynak is megvan a hatalma arra, hogy feltartóztassa és elsüllyessze a világot, és valami éltető újdonság merül föl. Komolyság, frissesség és könnyűség áll elő, ha valami nem fennáll, hanem történik, végbemegy. Na kérem! Voilà. Erről beszéltünk. És lám: Megmutatkozik, vagy meg fog mutatkozni.

Tillmann J. A. fordítása